

KAISA KOSKINEN

<https://orcid.org/0000-0003-2152-2388>

Uniwersytet w Tampere

kaisa.koskinen@tuni.fi

WIELOGŁOS W SERII PRZEKŁADOWEJ. *RETRANSLATING JOYCE FOR THE 21ST CENTURY*

Abstract

Many Voices in Retranslation. A Review of *Retranslating Joyce for the 21st Century*

This article is a review of Jolanta Wawrzycka and Erika Mihálycsa’s edited volume *Retranslating Joyce for the 21st Century* (European Joyce Studies 30, Brill/ Rodopi, 2021). It discusses a number of core issues raised in the book, starting from the observation that 21st century translations of Joyce’s work are by necessity retranslations, and that this necessarily makes them qualitatively different from first translations. The chapters discuss many features of retranslation in the context of *Ulysses* in particular, ranging from the notion of retranslation hypothesis and comparisons between versions to issues of dealing with many voices and the creativity this requires; the necessity of contextualising the different versions; and the roles of the retranslator, reviser and editor. The review also makes some suggestions for future research on retranslating Joyce.

Keywords: retranslation, Joyce, *Ulysses*, revision, retranslation research

Słowa kluczowe: seria przekładowa, Joyce, *Ulysses*, redakcja przekładu, badania nad serią przekładową

James Joyce, a w szczególności jego arcydzieło *Ulysses*, zajmuje szczególne miejsce w historii literackiego modernizmu w Europie. Pascale Casanova, autorka znanej teorii świata literatury (2017), umieściła tę powieść na południku zerowym – jako miarę, według której mniejsze kultury literackie mogą oceniać swoje postępy na drodze do nowoczesności. Ze względu

na centralną pozycję w polu literackim, a także na swawolne podejście do języka i języków, które jednocześnie opiera się tłumaczeniu i do niego zachęca, *Ulisses* stanowi bogate źródło inspiracji w zakresie możliwości i wyzwań przekładu. Nowy tom *Retranslating Joyce for the 21st Century* pod redakcją Jolanty Wawrzyckiej i Eriki Mihálycsy jest wspaniałym dowodem transkreatywnej mocy, którą wyzwala przemieszczanie się między językami. Poświęcony seriom przekładowym¹ twórczości Joyce'a zbiór siedemnastu rozdziałów, ze znakomitym wstępem redaktorek, kalejdoskopowo ukazuje translatorskie interpretacje i filologiczne możliwości w kontekście różnych języków i kultur.

Wbrew tytułowi, który sugerowałby szerszą perspektywę, tom koncentruje się na przekładach *Ulisses*a – przede wszystkim na języki europejskie – podczas gdy inne dzieła Joyce'a zostają omówione skrótowo. Autorami są oddani tłumacze i/lub badacze Joyce'a, a widoczne w poszczególnych rozdziałach połączenie erudycji i praktycznego doświadczenia stanowi niewątpliwy atut książki. Wiele spośród zgromadzonych w tomie tekstów pozwala zajrzeć za kulisy trwających jeszcze prac nad nowymi przekładami albo prezentuje autorefleksje tłumaczy i redaktorów na temat ukończonych dzieł. Dzięki temu czytelnik może zajrzeć tłumaczowi przez ramię, zyskując wgląd w zawiłości translatorskiego procesu decyzyjnego.

Tekst okładowy sytuuje tę publikację na pograniczu trzech dyscyplin: badań nad twórczością Joyce'a, przekładoznawstwa i teorii przekładu, jednak w moim odczuciu należy ona przede wszystkim do komparatystryki literackiej, podczas gdy przekładoznawstwo (lub teoria przekładu, jeśli ktoś woli) służy tu jako pomocnicze źródło koncepcji. Ale *Retranslating Joyce for the 21st Century* daje też coś w zamian. Współczesne badania nad przekładem aktywnie poszukują nowych kierunków rozwoju i przyglądają się nowym formom działalności translatorskiej. Ostatnio zainteresowaniem cieszy się „transkreacja”, nowe określenie i sposób postrzegania wyjątkowo

¹ W zależności od kontekstu oddaję termin *retranslation*, sięgając po Balcerzanowską „serię przekładową” (gdy chodzi o sumę przekładów danego tekstu na ten sam język docelowy albo o zagadnienie badawcze) lub określenia „nowy/ponowny przekład/tłumaczenie” (gdy mowa o konkretnym produkcie lub procesie). Warto jednak pamiętać, że angielski termin odsyła do stosunkowo młodej tradycji zachodnich badań nad serią przekładową, zainspirowanych w latach 90. XX wieku przez francuskojęzycznych badaczy przekładu (Antoine Berman, Paul Bensimon, Yves Gambier) i rozwijających się szczególnie dynamicznie – pod szyldem *Retranslation Studies* – w ostatnich dwóch dekadach. Autorka artykułu (publikująca najczęściej w tandemie z Outi Paloposki) jest jedną z czołowych przedstawicielek tego nurtu [przyp. tłum.].

twórczych praktyk przekładowych. W tomie Wawrzyckiej i Mihálycsy zagadnienie kreatywności zajmuje istotne miejsce, a autorzy proponują szeroki wachlarz neologizmów wyjaśniających i nazywających jej różne przejawy. Dyslokacja (*dislocution*), prze-języczenie (*re-linguaging*), transsemantyzacja (*transsemantification*), przekład objaśniający (*transplaining*), re-egzotyzyzacja (*re-foreignisation*), fikcjonalizacja (*fictionalisation*) i inne kreatywne terminy otwierają nowe spojrzenia na to, co dzieje się w twórczym (ponownym) przekładzie.

Odejdę tu od standardowego modelu recenzji, polegającego na kilkudziesięciu opisach wstępu i każdego z rozdziałów. Zamiast tego wybiorę kilka głównych zagadnień, które odzwierciedlają charakter tego tomu i pojawiają się w różnych jego rozdziałach. Dokonując tego wyboru, bezwstydnie podążam za eklektyzmem swoich osobistych preferencji, muszę więc przypomnieć czytelnikom, że występuję z pozycji badaczki przekładu, którą interesują przede wszystkim serie przekładowe, a Joyce dopiero w drugiej kolejności. Joyce'olodzy zapewne będą się koncentrować na innych wątkach. Zdaję sobie sprawę, że takie podejście nie odda w pełni bogactwa niuansów tego tomu, ale mam nadzieję, że zaostry apetyt czytelników, tak że zechcą sięgnąć po całą publikację.

Na początek warto zatrzymać się nad tematem tomu, czyli nad **ponownym** tłumaczeniem Joyce'a. Rzeczywiście, w Europie XXI wieku Joyce został już przetłumaczony. W większości języków europejskich, jeżeli nie we wszystkich, ukazał się co najmniej jeden przekład jego dzieła, a zatem tłumaczenie Joyce'a w XXI wieku to z definicji tłumaczenie na nowo. Nie bez znaczenia jest również fakt, że w 2012 roku wygasły prawa autorskie do jego twórczości – ten czynnik prawno-finansowy przyczynił się do lawinowego wzrostu liczby przekładów, o czym świadczą daty publikacji większości najnowszych tłumaczeń omawianych w poszczególnych rozdziałach tomu. W przyszłości można się spodziewać kolejnych nowych przekładów i poprawionych wydań starszych, tak że w kontekście Joyce'a wiek XXI w jeszcze większym stopniu będzie epoką ponownego tłumaczenia.

Redaktorki tomu zadbały o rzetelne wprowadzenie, które przybliży zjawisko serii przekładowej i obala związane z nim uproszczenia, takie jak „hipoteza serii przekładowej” (*retranslation hypothesis*). Omówiona została również historia owej hipotezy (s. 2–6). Założenie, że pierwsze przekłady wykazują tendencję do asymilacji oryginału i zorientowane są na kulturę docelową, a więc dopiero ponowny przekład może zbliżyć się do tekstu źródłowego, jest wyraźnie obecne w teoretycznych badaniach nad

serią przekładową i empirycznych studiach przypadków, chociaż ograniczenia jego potencjału objaśniającego są dobrze znane od niemal dwóch dekad. Mimo że większość tekstów zgromadzonych w tomie opiera się na porównaniu starszych i nowszych przekładów, autorom udało się uniknąć pułapki upraszczającego, schematycznego myślenia o asymilacji i egzotyzyacji.

Szczególnie interesujące nowe spojrzenie na hipotezę serii proponują Kris Peeters i Guillermo Sanz Gallego (rozd. 11). Modyfikując ją na sposób bachtinowski, sugerują, że nowe przekłady są nie tyle bardziej „wierne” czy zorientowane na oryginał, ile bardziej **dialogiczne** – rozwiązywania translatorskie występują w nich na zasadzie „zarówno..., jak i...” (a nie „albo..., albo...”). Nie wiemy jeszcze, czy ta wersja hipotezy serii wytrzyma próbę badań empirycznych, z pewnością jednak może odsunąć dyskusje o przekładzie od implikowanych przez wersję pierwotną pomiarów dystansu względem oryginału, odzwierciedlających żywotność Schleiermacherowskiego dualizmu w naszym myśleniu o tym, jakie mogą być tłumaczenia. W przypadku wyjątkowo heteroglosyjnego i dialogicznego autora, jakim jest Joyce, próba zmierzenia dialogiczności poszczególnych przekładów, niezależnie od kolejności ich powstania, jawi się jako całkowicie logiczne posunięcie.

Trzeba mieć świadomość, że porównując pierwszy i kolejny przekład tego samego tekstu źródłowego, nie mamy wcale do czynienia z dwoma podobnymi bytami – pierwszy przekład stanowi wszak kontekst dla następnego i zawsze ma jakiś wpływ na proces ponownego tłumaczenia. Złożony charakter tego wpływu ujawnia się w wielu rozdziałach omawianego tomu, na przykład w relacji Jolanty Wawrzyckiej z jej bieżącej pracy nad przekładem *Ulisses*a (rozd. 6). Tłumaczka pisze o tym, jak tworzy swoją wersję „przez” Macieja Słomczyńskiego i „razem” z nim, zyskując pewność siebie dzięki podobieństwom i wypracowując własny głos dzięki różnicom.

Innym prostym na pierwszy rzut oka rozgraniczeniem, które okazuje się skomplikowane, jest to między tłumaczeniem na nowo a redakcją istniejącego przekładu. W wielu przedsięwzięciach przekładowych te dwa procesy stapiają się tak, że trudno tu o proste klasyfikacje (zob. Paloposki, Koskinen 2010). Podczas gdy ponowne tłumaczenie tekstów literackich jest przedmiotem licznych rozważań teoretycznych, mniej efektowna, zakulisowa praktyka poprawiania klasycznych przekładów czy przygotowywania ich nowych wydań pozostaje znacznie słabiej rozpoznana. W tomie *Retranslating Joyce...* wyzwania związane z redakcją przekładu zostały omówione dość szeroko, w kilku rozdziałach (2, 3, 4, 5, 7 i 17), a chyba najdobitniej przez Erika Bindervoeta i Robberta-Jan Henkesa (rozd. 14) – perypetie

w labiryncie polityki przekładu skłoniły ich do następującego podsumowania: „nigdy nie zgadzaj się poprawiać istniejącego przekładu” (s. 271).

Jak przekonująco dowodzą Rosa Maria Bollettieri Bosinelli i Ira Torresi (rozdz. 13), czasami tłumacz musi się uciec do zabiegu udomowienia tekstu na poziomie mikro, żeby osiągnąć efekt egzotyzacji na poziomie makro. Wzajemne zależności między globalnymi i lokalnymi strategiami tłumaczeniowymi stanowią jedno z kluczowych zagadnień w naukowej refleksji nad seriami przekładowymi opartej na studiach przypadków. Takie analizy są zazwyczaj sekwencyjne, a ich wyniki prezentuje się na podstawie wybranych przykładów. Również w omawianym tomie autorzy często analizują rozstrzygnięcia stylistyczne tłumaczy, porównując rozwiązania translatorskie w najwyżej kilkudziesięciu fragmentach tekstu. Te liczne próbki, często obejmujące tłumaczenia na więcej niż jeden język, świadczą o dbałości autorów o szczegóły i ich umiejętnościach analitycznych, jednak w miarę zapoznawania się z coraz to nowymi przykładami prezentowanymi w kolejnych rozdziałach zaczęłam się zastanawiać, czy nie potrzeba też innych, bardziej kompleksowych narzędzi metodologicznych, by w pełni oddać sprawiedliwość „projektom przekładowym” tłumaczy (Berman 1995). Ten sam Antoine Berman, który w badaniach nad serią przekładową zasłynął ze wspomnianej hipotezy – choć w istocie wcale jej nie sformułował i choć nie pomaga ona zrozumieć, czym jest i „co robi” ponowny przekład – zaproponował wszak o wiele bardziej wyrafinowane ramy pojęciowe, pozwalające rozpoznać ogólne cele i horyzonty pierwszych tłumaczy i ich następców. Jego pośmiertnie wydana monografia o krytyce przekładu w kontekście serii przekładowej nie znalazła się w bibliografii omawianego tomu, ale może przynieść postęp w dalszych badaniach nad seriami tłumaczeń dzieł Joyce’a (por. Niskanen 2021).

Autorzy *Retranslating Joyce...* nie korzystali też w zaprezentowanych badaniach z komputerowych narzędzi analizy tekstu. To kolejna propozycja dla Joyce’ologii XXI wieku, mogąca rzucić nowe światło na serie przekładowe *Ulissessa* i innych dzieł. Idąc tym tropem, warto rozważyć, jakie wielojęzyczne korpusy tekstów należałoby opracować i jakie nowe pytania badawcze wymykają się kategoryzacji „pierwszy–kolejny / wadliwy–poprawiony”, którym łatwo może ulec każdy projekt naukowy poświęcony serii przekładowej. Studia przypadków, takie jak te przedstawione w omawianym tomie, pozostają „domyślnym” podejściem w badaniach nad serią, jednak by dowiedzieć się czegoś nowego, trzeba też uwzględnić dane pozyskane przy zastosowaniu innych perspektyw. W rozdziale 17 Sam Slotte omawia ilościową analizę Derridy, której przedmiotem są „fantomowe «tak»”

Joyce'a zwielokrotnione we francuskim przekładzie *Ulissesa*. Choćby na podstawie tego szczegółowego opisu zanikania i pojawiania się owych „tak” w różnych wydaniach oryginału i jego przekładów można stwierdzić, że korpusowe badania nad przekładami dzieł Joyce'a musiałyby zostać zaprojektowane w sposób umożliwiający uwzględnienie złożonej sieci tekstów. Równocześnie jednak widać potencjał takiego podejścia – mogłoby ono ujawnić fascynujące prawidłowości i oscylacje w różnych wersjach oryginału, czyli zjawiska potencjalnie trudne do uchwycenia w toku analizy filologicznej.

Interesującym korpusem mogłoby być na przykład zestawienie różnych komentarzy tłumaczy Joyce'a formułowanych na przestrzeni czasu. Rozdziały *Retranslating Joyce...* są prawdziwą skarbnicą dla każdego badacza zainteresowanego dyskursami, którymi posługują się autorzy ponownych przekładów. To, że uzasadniając swoje wybory przekładowe, taki tłumacz odczuwa konieczność przeciwstawienia ich mniej udanym rozwiązaniom poprzednika, jest w pełni zrozumiałe. Równocześnie, jak wiadomo, zjawisko serii przekładowej łączy się z ideą ciągłego linearnego postępu, a ta z kolei jest dyskursywnym wzorcem, do którego powtarzania skłania nas przygotowanie kulturowe, w nie mniejszym stopniu niż empirycznym faktem opartym na twardych dowodach. Skłonność do prezentyzmu tkwi głęboko w ludzkim umyśle. Wielu tłumaczy Joyce'a, których teksty znalazły się w omawianym tomie, doskonale zdaje sobie sprawę z tego napięcia i czyni je przedmiotem refleksji, a niektórzy wręcz zastanawiają się, czy w tej sytuacji w ogóle powinni się wypowiadać. Owszem. Tak! Ta publikacja jest świadectwem i pochwałą mocy przekładu, który tworzy, uzupełnia i pomnaża.

Przełożyła Zofia Ziemann

Bibliografia

- Berman, Antoine. 1995. *Pour une critique des traductions: John Donne*. Paris: Gallimard.
- Casanova, Pascale. 2017. *Światowa republika literatury*, przeł. E. Gałuszka, A. Turczyn, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Niskanen, Lauri. 2021. *A Hubbub of Phenomenon. The Finnish and Swedish Polyphonic Translations of James Joyce's Ulysses*, rozprawa doktorska. Helsinki: University of Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/329581> (dostęp: 20.12.2021).
- Paloposki, Outi, Kaisa Koskinen. 2010. *Reprocessing Texts. The Fine Line between Retranslating and Revising*, „Across Languages and Cultures” 11(1), s. 29–49.
- Wawrzycka, Jolanda, Mihálycsa, Erika (red). 2021. *Retranslating Joyce for the 21st Century*, European Joyce Studies 30, Brill/Rodopi.